

Tanitmalar

Sven BRETFELD und Jens WILKENS (Hrsgg.): Indien und Zentralasien—Sprach-und Kulturkontakt. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 2003, I-VIII +276 pp. ISBN 3-447-44719-4.

The book is a collection of papers read in the International Symposium convened in 2001 by the Kommission fuer buddhistische Studien der Akademie der Wissenschaften zu Goettingen and the Seminar fuer Turkologie und Zentralasienkunde in Goettingen together with the Hungary Academy of Sciences et al. It was published as volume 61 of the Veroeffentlichungen der Societas Uralo-Altaica in 2003.

Besides the editors' preface and Prof. K. Röhrborn's introduction, the book consists of 14 papers divided into 2 parts: Sprachkontakt (language contact) and Kulturkontakt (culture contact).

Articles presented by scholars coming from China, Hungary and Japan are written in English. Prof. G.-J Pinault (France)'s paper is written in French. The others (coming from Germany) are written in German. The list of the papers is in the following:

Juden Oda (Japan): Indian Buddhist missions to Uighuristan, based on Chinese sources

Georges-Jean Pinault: Contacts linguistiques en Asie Centrale a la lumiere des texts tokhariens

Tibor Porcio (Hungary): On the technique of translating Buddhist texts into Uighur

Masahiro Shogaito (Japan): Uighur influence on Indian words in Mongolian Buddhist texts

Abdurishid Yakup (China): On the newly unearthed Uighur Buddhist texts from the northern grottoes of Dunhuang

The German scholars' papers are:

P. Zieme: Indische Woerter in nichtbuddhistischen alttuerkischen Texten

J.P. Laut: Methoden und Moeglichkeiten der Wiedergabe von indisch-buddhistischen Termini im Alttuerkischen

S.-C. Raschmann: Einige Bemerkungen zu den Buddhanamen im 8. kapitel des Goldglanz-Sutra

K. Sagaster: Sanskritische Personennamen im Mongolischen

J. Wilkens: Indiens Beitrag zur Erzählungsliteratur der zentralasiatischen Manichaeer and other 4 papers.

Since the end of 19th century Chinese Central Asia (also called Serindia –a place locating between China and India) attracted and is attracting more and more attention of the scholars of Central Asia Studies (Turcology , Indology , Iranistik , Tokharology, etc.). The book begins with Roehrborn's introduction. In his introductory paper, Prof. Roehrborn gives a common cultural background of the region. In the meantime he points out that Prof. Klimkeit unduly stressed the Manichaean influence on Uighur Buddhism in Maitrisimit. But in the last part of his introduction, he said that the old Indian word "kuṣāla" (< Skt "kuṣāla"[good]) becomes "güzel" (beautiful) in modern Turkic . I think this makes a farfetched comparison too.

The book begins with Prof. J.P. Laut's paper titled "Methoden und Möglichkeiten der Wiedergaben von indisch-buddhistischen Termini im Altuerkischen". In his article Laut discusses the principles of terminology translation in Uighur texts: translation and transliteration or transliteration + translation.

Prof. Oda is an expert in studying the Uighur history as well as Uighur Buddhist scriptures. In his paper, on the basis of Chinese materials, he introduced several famous Uighur Buddhist translators during the Yuan time (1279-1368). At the end of the paper he also published a new manuscript written in Brahmi script.

Dr. Yakup, my former doctorate student, acquainted readers with the newly discovered 34 Uighur fragmentary manuscript of Dunhuang. In addition, he gives the transcription and translation of some pieces of the manuscripts. By the way, I want to point out that owing to his carelessness, he made wrong spelling of some Chinese authors's names, e.g. Huang Jing instead of correct Huang Hao.

Prof. Pinault is an famous Tokharolog . In his French paper, on the basis of his(co-author) newly published book " Maitreyasamimiti-nataka" (in Tokharian A) and our (Geng Shimin , H.-J. Klimkeit , J. P. Laut's) publications about "Maitrisimit" (in Uighur) , from 2 aspects—style (syntax) and vocabulary—analyzed the Tokharian influence on Uighur Buddhist texts.

The Hungarian young scholar T. Porcio is not only a good Turcolog, but also an excellent Tibetolog. In his paper he holds that the Uighur tantric scriptures translated during the Yuan Dynasty are mainly translated from Tibetan, but in the meantime the translators also consulted the Sanskrit originals. Some works are translated from Chinese , but the versions in Tibetan and Sanskrit are also consulted by the translators.

Prof. P. Zieme in his article quoting copiously from many sources (e.g. on word "uragun"—"bitter medicine") studies some Indian loan words used in the non-buddhist (early Islamic) Turkic words.

Dr. J. Wilkens in his excellent paper approaches the subject from different aspects (from the content as well from the form). He proves that many Indian famous stories through Manichaeans spread into European world (e.g. "Barlaam and Joasaph", etc.).

Lady S.-C. Raschmann in her paper studies the 25 Buddha names in "Golden-light Sutra".

K. Sagaster, M. Shogaito and M. Taube in their papers study the Sanskrit loan words in Mongolian language respectively.

Last but not least we should mention the following 3 articles: S. Bretfeld, "Visuelle Repraesentation im sogenannten 'buddhistischen Yogalehrbuch' aus Qizil", S. Dietz, "Die Kosmologie nach den buddhistischen Sanskrit-Texten aus Zentralasien", D. Weber, "Regen und Wind: Probleme um den sogdischen Regenraubertext P3".

It is a pity that in this book there is no papers concerning the important problems like the influence of Prakrit language and the Buddhist schools (e.g. Sautrantika, Dharmagupta, etc.) as well the Gandhara Buddhist art in the ancient Tarim Basin.

In a word, this is a good book. It is also a big contribution for Serindia—Chinese Central Asia Studies.

Geng Shimin, Beijing

(Alındığı tarih 15 Haziran 2004)

(E-Yayın tarihi 7 Kasım 2004)

Studia Etymologica Cracoviensia 8 (2003), Condidit Et Moderatur Marek STACHOWSKI, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 187 s.

Editörlüğünü Marek Stachowski'nin yaptığı, yayın hayatına 1996 yılında başlayan *Studia Etymologica Cracoviensia* (SEC) dergisi, Hint-Avrupa dillerinden Altay dillerine, Semitik dillerden Afrika dillerine kadar geniş bir yelpazede etimoloji denemelerine yer vermektedir. Başta Türk dili olmak üzere, Altay dilleri ile ilgili etimoloji araştırmalarına editörünün Türkolog olmasından dolayı özel bir önem veren dergi, hem Altaistik hem de Türkoloji alanında önemli bir boşluğu doldurmaktadır.

Derginin son sayısında Altay dilleri ile ilgili dört araştırma bulunmaktadır. İlk olarak, Altay dillerinin akrabalığı ile ilgili hararetli tartışmaların durulduğu, tarafların birbirlerini ikna etmekten ümitlerini kesmiş göründükleri şu günlerde, üstü küllenen bu tartışmaları yeni bakış açıları ile yeniden canlandırma gayreti içinde olan Roy Andrew Miller'in *Korean il, Turcic iş – History in an etymology* başlıklı araştırması üzerinde durmak istiyoruz (s. 119-148).

Makalenin başlığından da anlaşılacağı üzere Miller, bir yandan Korece *il* ve Türkçe *iş* sözcükleri üzerine geçmişten bugüne yapılan etimoloji denemelerini eleştiri süzgecinden geçirmekte, diğer yandan söz konusu sözcüklerin tarihlerindeki karanlık birçok noktayı aydınlatmaktadır.

Miller, öncelikle tarihsel dil bilimi ve etimoloji araştırmalarında yöntem sorunlarından biri olan; farklı diller arasındaki ya da bir dilin kendi tarihi içindeki benzer sözcüklerin karşılaştırılması sürecinde sadece modern şekil ve anlamların göz önünde bulundurulması hatasına öğretici bir örnek oluşturması bakımından S. E. Martin'in Kor. *il*, Trk. *iş* sözcükleri ile ilgili verilerini eleştirerek yazısına başlar (bkz. Martin 1996: 83 not 34).

Miller'e göre, Martin bu çalışmasında açık bir şekilde Y[eni] K[orece] *il* ve O[rta] K[orece] *:il* sözcüklerinin "iş, çalışma" anlamlarına gelmediğini, sözü edilen bu adların temel anlamlarının "olay, vaka" olduğunu iddia eder. Miller ise bu iddiayı, aynı yazarın kendi çalışması ile çürütür. Nitekim *Korean-English Dictionary* adlı eserinde Martin, YK *il* sözcüğünün anlamlarını şöyle sıralar: 1. a job, a piece of work, 2. employment, occupation, vocation, business, job (Martin 1967: 348b). Fakat Miller'in altını çizdiği çok daha önemli bir husus, Martin'in CLK'de bu iddialarını YK'den ziyade OK'ye dayandırmasıdır. Miller, OK metinlerinden Yi Hanedanlığı'nın erdemlerini ve başarılarını anlatan 1445 yılına ait iki dilli Korece-Çince methiyenin (Yongpi öç'onka) birinci bölümünün ikinci kıtasında OK *:il* sözcüğünün açık bir şekilde sadece "(all the) works, deeds, achievements of the (Yi dynasty)" anlamlarına geldiğini göstererek Martin'in bu temel anlam iddiasını da çürütür. Miller, yazısının ilerleyen bölümlerinde diğer Orta Korece metinlerden de kanıtlar getirerek, bu iddiasını sağlamlaştırır.

Miller'in söz konusu etimolojinin tarihi ile ilgili diğer bir önemli düzeltmesi ise; Trk. *iş* "work, action, business, occupation", YMo. *uile* "work, industry, manufacturing, production" ve Ma. *weile* "work, deed", *weilen* "work, construction" denliğine YK *il*, OK *:il* sözcüklerinin ilk defa kim tarafından dâhil edildiği sorunu üzerinedir. Miller, Martin'in iddia ettiği gibi yukarıdaki Korece verilerin ilk olarak Polivanov tarafından değil, Japon araştırmacı Shiratori Kurakichi tarafından söz konusu denliğe dâhil edildiğini gösterir. Miller, YK *il*, OK *:il* verilerinin Moğolca ve Mançu-Tunguzca verilerle karşılaştırılmasının ilk defa Kurakichi tarafından yapıldığına kanıt olarak da onun Haziran 1914 ile Ekim 1916 yılları arasında Tōyō Gakuhō dergisinde Korecenin, Ural-Altay dilleri ile akrabalığı üzerine kaleme aldığı yedi serilik makalelerini gösterir. Ancak yine Miller'e göre Kurakichi, henüz Altay dillerinin ses tarihinin temel taşlarından biri olan *l₂*r₂ denliğinin farkında olmadığı için söz konusu etimolojisinde Türkçe /ş/ li verilere yer vermemiştir.

Miller'in dikkat çektiği bir diğer sorun ise, Martin'in iddia ettiğinin tersine gerçekte Polivanov'un YK *il* sözcüğünü diğer Altay dillerindeki karşılıkları ile

etimolojik olarak ilişkili görmediğidir. Polivanov'a göre bu etimolojinin geçerliliğini Çuvaşça *ěs* sözcüğündeki söz sonu ünsüz çürütmektedir (bkz. Polivanov 1968 [yeni baskı]: 162). Miller, Korece, Türkçe, Moğolca ve Tunguzca verilerin ilk defa G. J. Ramstedt tarafından bir araya getirilerek toplu olarak etimolojik bir değerlendirmeye tabi tutulduğunu yazar (Ramstedt 1957: 109). Ne var ki Ramstedt'in Polivanovca ileri sürülen Çuv. *s* sorununu sessizce geçmesi, Miller'i bu etimolojinin doğrudan Ramstedt'e mi ait olduğu, yoksa onun ölümünden sonra çalışmalarını yayımlayan Aalto'ya mı ait olduğu şüphesine götürür.

Miller, ilerleyen yıllarda bu etimoloji ile ilgili yapılan çalışmaların aydınlatıcı ve öğretici olmaktan uzak olduğunu dile getirir. Miller'in kendisine göre hatalı bulunduğu kimi değerlendirmelerin başında; Tekin'in Korece kanıtları hesaba katmaksızın Çuvaşça sözcüğü bir ödünçleme sayması ya da Tekin ile aynı görüşte olan Nauta'nın Çuvaşça sözcüğü *ış* şeklinde yanlış bir şekilde yazarak sorunu daha da karmaşıklaştırması öte yandan Kim Bang-han'ın Korece verileri göz önünde bulundurmakla beraber, "OK *ir* = Yak., Özb. *ış*, PA **ilz*" bu görüşünü desteklemek için aslında söz konusu etimolojiyi açık bir şekilde reddeden Polivanov'a göndermede bulunması gelir (bkz. Tekin 1969: 280, Nauta 1985: 129, Bang-han 1983: 25, 159).

Ancak Miller'in dikkatinden kaçan şu düzeltmeleri de yapmakta fayda vardır. Tekin, yukarıdaki görüşünü Miller'in gösterdiği gibi (Tekin 1969: 280) çalışmasında değil, (Tekin 1975: 280) çalışmasında ileri sürmüştür. Ancak Miller, doğrusunu gösterdiğimiz bu çalışmaya kaynakçasında da yer vermemiştir. Öte yandan söz konusu yazısında Tekin, Çuv. *ěs* sözcüğünü kaynağı belirsiz bir ödünçleme saymaz, bu sözcüğü Tatar Türkçesinden bir ödünçleme sayar.

Altay dilleri araştırmalarının bütün dallarında olduğu gibi, özellikle etimoloji çalışmalarında da doğru sonuçlara ulaşılması için geçmişin kazanımlarını dikkatli bir şekilde ve ileri sürülen görüşleri çarpıtmadan değerlendirmek daha sağlıklı sonuçlara ulaşılmasını sağlayacaktır. Konumuzla ilgili olması ve Miller'in yukarıdan beri göstermiş olduğu yanlışlar zincirine paralelliği bakımından, Altay dillerinin genetik akrabalığını reddeden Gerhard Doerfer'in bu tezini desteklemek için sürekli başvurduğu ve özel bir önem atfettiği Abel-Rémusat'ın görüşlerini kendi tezine hizmet edecek şekilde anladığını iddia eden ve bunu örnekleri ile ortaya koyan Ramer'in çalışmasından söz etmeden geçemeyeceğiz (bkz. Doerfer 2003: 160, 165; Abel-Rémusat 1820, Ramer 1996: 151-163). Aynı şekilde Miller de Ramer'i destekler mahiyette bir çalışma kaleme almıştır (Miller 1991: 5, 62).

Miller'in üzerinde durduğu önemli sorunlardan biri de Köktürk Yazıtları'nda geçen *ış küç* ikilemesinin anlamlandırılması üzerinedir. Bilindiği üzere bu ikileme, geleneksel olarak sözcük düzeyinde (morpheme-by-morpheme) anlamlandırılmaktadır. Bu tarz anlamlandırma geleneği ilk olarak Ramstedt tarafından teklif edilmiştir "hilfe und stärke". Daha sonra Thomsen "arbeit und kraft"

fakat kimi zaman “dienen”, Malov ve Aydarov “trud i sily” aynı zamanda “otdavat” şeklinde çeviriler önermişlerdir. Sözü edilen ikilemeyi “(give) his/your services” şeklinde çevirerek ilk defa bu çeviri geleneğinin dışına çıkan Clauson olmuştur. Tekin de, Clauson’u takip ederek ikilemeyi “service(s)” şeklinde anlamlandırmıştır. Miller ise bu ikilemenin sözcük sözcük adlandırılmasındansa metin bağlamı temelinde -Kağanlara ve diğer üst düzey yöneticilere *yardım* (et-), *hizmet* (et-), *destek* (ver-)- şeklinde anlamlandırılmasının daha makul olduğunu düşünmektedir. Yine Miller’e göre sorunun çözümüne en çok yaklaşan kişi Ramstedt olmuştur. Ramstedt, Şine-usu yazıtı üzerine kaleme aldığı yazısında bu ikilemeyi, Pekarskiy sözlüğünde geçen Yakutça *iäs küs biär-* “jemandem helfen (und geld leihen) = birine yardım et-, (borç para ver-)” ibaresi ile karşılaştırmış ve bu ibarede geçen Trk. *iş* sözcüğünün “beistand, kamerad, teilnehmer” şeklinde anlaşılabilirliğini yazmıştır (bkz. Ramstedt 1913: 51).

Miller’in diğer bir itirazı da zamanında Aalto tarafından ileri sürülen ve ardından Räsänen tarafından da kabul gören {-mlş} geçmiş zaman sıfat-fiilinin bünyesinde Trk. *iş* sözcüğünün bulunduğu yönündeki iddia üzerinedir. Aalto, bu sıfat-fiil ekinin {-m} isim-fiil eki ile *iş* < *il’ sözcüklerinden oluştuğunu ileri sürmüştü. Bu iddiasını güçlendirmek aynı zamanda {-mlş} bileşiğindeki {-m} ekini de açıklığa kavuşturmak için Kor. *pom-il* “a thing which is to be seen” sözcüğünü kanıt olarak getirmişti (Aalto 1953: 57). Ne var ki Miller, erken dönem OK kaynaklarında sadece *po-* “to see” fiilinden türemiş soyut bir ad olan *po.m* şeklinde bir sözcüğün bulunduğunu öte yandan *pom-il* ya da *pom il* şeklinde bir sözcüğün Kore dili tarihinin hiçbir döneminde tanıklanmadığını dile getirerek bu iddiayı reddetmektedir. Miller, {-mlş} sıfat-fiil ekinin başındaki ünsüzü açıklamada Mo. *uile* ve Ma. *weile* “work, affair, crime” sözcüklerinin başındaki dudak seslerinin yardımcı olabileceğini düşünen ve bu iddiasını yine Polivanov’a dayandıran Martin’i eleştirir. Miller’e göre, Martin’in göndermede bulunduğu yazısında Polivanov hiçbir şekilde {-mlş} ekinin kökeni ile ilgilenmemiş, sadece Özbek Türkçesinde {-Iş} isim-fiil eki ile ilgili bir değerlendirmede bulunmuştur (bkz. Martin 1996: 84, Polivanov 1968 [yeni baskı]: 156-164).

Miller’in makalesindeki dikkate değer görüşlerinden biri de Ana Altayca *l₂, *r₂ sorunu üzerinedir. Altay dillerinin genetik akrabalığı tezine inanan ve dış akrabalar olarak tanımladığı Japon ve Kore dillerinden de bu görüşünü desteklemek için sürekli yeni kanıtlar getiren Miller’in önceki yayınları da dikkate alınarak *l₂, *r₂ hakkındaki görüşleri şöyle özetlenebilir (bkz. Miller 1999: 3, 42; Miller 1996: 157-167, Miller 2001: 49-86). Altay dilleri teorisinin temel taşlarından biri olan *l = GTrk. *l*, Mo. *l*, Tung. *l*, Çuv. *l*; *l₂ = ş, *l*, *l*, *l*; *r = *r*, *r*, *r*, *r*; *r₂ = *z*, *r*, *r*, *r* denkliklerindeki /z/ ve /ş/ değişimleri yazarın kendi deyimiyle Ramstedt-Poppe doktrinine uygun olarak genellikle salt fonetik açıdan açıklanmaya çalışılmıştır. Ancak Miller vaktiyle Pritsak’ın *l₂, *r₂ ünsüzlerinin bünyelerinde bir ünsüz ek barındırdıkları yolundaki *l*, *r* + C teklifini daha akılcı bulmuş ve Orta Koreceden getirdiği verilerle onun bu tezini geliştirmiştir (bkz.

Pritsak 1964: 337-349). Hemen hatırlatalım ki Pritsak, Korece verileri göz önünde bulundurmaksızın bu tezi ileri sürmüştü.

Miler, tezine hazırlık olması bakımından ilk olarak Menges'in önemine vurguda bulunduğu, Orta Korecedeki bir dizi düzensiz ada (heteroclitics) dikkatimizi çekiyor. Orta Korecedeki bu düzensiz adlarda örnekte de görüleceği üzere çekimsiz (izole) durumdayken bulunmayan, fakat ad durum eklerinden önce beliren bir *-h-* ünsüzü bulunmaktadır; OK *:tol* "taş", fakat *:tol.h.i* (nom.), *:tol.h.äi* (gen.), *:tol.h.äi* (loc.), *:tol.h.äl* (acc.), *:tol.h.älö* (instr.), *tol.k'wa* (<*-h.kwa) (com.). Miller, sözkonusu *-h-* ünsüzünün daha eski bir **-g-* ünsüzünden geliştiğini öne sürerek bir *-h-<*-g-* değişimi tasarlar. Miller'in *l, r + C* dizisindeki *C* için aradığı ünsüz ek, işte bu **-g-* ünsüzüdür. Fakat bu ek, ne tür bir gramatikal işleve sahiptir? Miller, **-g* ekinin görevi ile ilgili iki ihtimali göz önünde bulunduruyor. Bunlardan biri vaktiyle Benzing'in Tunguzca için tasarladığı topluluk eki (collective-suffix) **+g*, diğeri ise Poppe tarafından tasarlanan ve zamir çekiminde görülen Ana Altayca belirli nesne durumu eki (accusative case-suffix) **+g'*dir (bkz. Benzing 1955: 1016-1017, Poppe 1955: 574-576). Fakat yazar ikinci ihtimali daha mantıklı bulmakta ve teorisini **C=g* bu belirli nesne durumu eki üzerine inşa etmektedir.

İlk defa Pritsak tarafından ileri sürülen, ardından da Miller'in **C=g* unsurunu belirlediği *l, r + C* formülüne göre söz konusu dizi **l+C>ş* ve **r+C>z* şeklinde bir gelişim göstermektedir. Miller, yukarıda bir örneği verilen Orta Korece düzensiz adlardan (heteroclitics) yola çıkarak bu adların çekimsiz (izole) durumdaki (*C= -h-<*-g-* ünsüz ekin bulunmadığı), söz gelimi OK *tol* "taş" ve OK *hanäl* "gök" karşılıklarının Çuvaşçada sırasıyla Çuv. *çul, çol*, Çuv. *xövel*, öte yandan durum eklerinden önce bir ünsüz *-h-* eki türeten söz gelimi OK *tol.h-*, OK *hanäl.h-* düzensiz adların ise Genel Türkçe karşılıklarının GTrk. *tüş*, GTrk. *quyüş, küñeş* olduğunu iddia eder. Bu açıklamaları Miller'in sözcükleri ile biraz daha açarsak; kimi Eski Kore dilleri (en az üç tane olduğu biliniyor), Orta Korece, Genel Türkçe ve Eski Japonca, Ana Altay dilindeki adları çekimli -belirli nesne durumu ekli- halleri ile; **-l+g*, öte yandan Çuvaş, Moğol ve Tunguz dilleri ise çekimsiz halleri ile; **-l* miras almışlardır. Bu durumda Poppe ve Ramstedt'in **l₂*, Miller'in ise **-l+g-* şeklinde gösterdiği bu proto yapı, bir taraftan EK. /ş/, GTrk. /ş/, OK /-l.h-/ ve Jap. /s/ yönünde bir gelişim sergilerken, diğer yandan Çuv., Mo. ve Tung. dillerinde ise /l/ şeklinde korunmuştur.

Miller, yukarıda sözü edilen dilbilimsel süreçlerin **r+C>z* için de geçerli olduğunu dile getirir. Ona göre Çuvaş, Moğol, Tunguz ve *l/r* ayrımının çok erken dönemlerde dengelendiği Kore ve Japon dillerinde aslı */-r/* li biçimler korunurken, çekimli bir dizi **-r+g'*li biçimler ise Genel Türkçede /z/, Orta Korecede ise */-l.h-/* şeklinde sonuçlanmıştır. Bu arada Miller, Korecede /l/ şeklinde yazılan tek fonemin söz içinde [r] ve söz sonunda [l] olmak üzere iki fonem değişkesine (allophone) sahip olduğunu da hatırlatmaktadır. Bu durumda teori söz sonu ünsüz ile ilgili olduğundan, Korecede

*r+C>z dizi ise ile anlatılmak istenen aslında *l+C>z dir.

Teorisi Orta Korece merkezli olan Miller'in bu dilin kökeni ile ilgili görüşlerine de bakmakta fayda vardır. Miller, Kore akademik çevrelerinin iddia ettiği gibi Orta Korecenin yukarıda sözü edilen bu üç Eski Kore dilinden (/s/ dilli) hiçbirisinin devamı olmadığını savunur. Ona göre, Silla Krallığı dönemindeki Eski Kore dili *l₂, *r₂ denkleğinin yansımaları bakımından Genel Türkçe ile bir paralellik gösterirken, yine aynı denklik bakımından Orta Korece ise, Çuvaş, Moğol ve Tunguz dilleri ile bir uygunluk içerisindedir.

Çuvaşçada, Miller teorisine göre /s/ ile sonuçlanacak *-l+g dizisi ile /z/ ile sonuçlanacak *-r+g dizisi neden var olmamıştır? Miller, Çuvaşçada bir /s/ ve /z/ gelişiminin olmayışını, İlk-Çuvaşçanın yukarıda ayrıntılarını verdiğimiz Ana Altayca *-g belirli nesne durumu ekini tanımayışına bağlar. Benzing'in bu belirli nesne durumu ekinin Çuvaşçada bir zamanlar var olduğu, fakat erken dönemlerdeki ses değişimleri ile söz konusu ekin yönelme eki ile eşsesleştiği ve onunla karıştığı yolundaki düşüncesini paylaşan Miller, bu ifadelerin aynı zamanda Çuvaşçanın erken dönemlerde *-l+g yapısındaki *-g parçasını kaybettiği, bundan dolayı da Çuv. *çul, çol* "taş", fakat GTrk. *tüş* zıtlığının oluştuğu tezini de desteklediğini ifade eder (bkz. Benzing 1942: 434-435, 462-463).

Miller teorisi ile ilgili aydınlatılması gereken diğer bir sorun da bir proto-dil için tasarlanan çekimli *-belirli nesne durumu ekli-* bir yapının nasıl olur da yalın duruma gelişebildiğidir? Miller, bu sorunun cevabını bulmak için dikkatimizi Romen dillerine çekiyor. Hint-Avrupa dil araştırmalarındaki yaygın bir görüşe göre Romen dillerindeki adlar, Latincedeki belirli nesne durumu ekli (accusative) adlardan gelişmişlerdir. Yine bu görüşe göre; Romen dillerindeki adların Latincedeki adların yalın hâllerinden gelişmediğinin en güçlü kanıtı, üçüncü kişi çekimidir. Söz gelimi, Fr. *pont*, İsp. *puente*, İtal. *ponte* adları Lat. *pons* adından değil, Lat. *pontem* adından gelişmişlerdir.

Son olarak Miller'in *-l+g->ş ve *-r+g->z için düşündüğü ses değişim süreçlerine bakmakta yarar vardır. İlk bakışta oldukça zorlama görünen bu değişimlere Miller, Mançucadan kanıtlar getirerek oldukça isabetli bir çözüm önermektedir. Bilindiği üzere Poppe, Mançuca /ç/ ve /c/ ünsüzlerinin sırasıyla Ana Altayca ve Proto-Tunguzca *lk ve *rg ünsüz çiftlerinden geliştiğini gösteren etimolojiler teklif etmiştir. Fakat öne sürdüğü bu etimolojilerde kimi zaman *r ünsüzünün *l ile, *k ünsüzünün ise *g ile değiştiğini de itiraf etmiştir: "eine schwer zu erklärende Doppelvertreung [açıklanabilmesi zor bir ikili şekil]" (bkz. Poppe 1960: 85-88).

Miller, Poppe'nin teklif ettiği bu çözüm yolunun işlenmesi için daha genel bir formül öneriyor: patlayıcı bir art damak ünsüzü (ötümlü veya ötümsüz) + iki akıcı ünsüz. Bu durumda asli *r ve *l ünsüzlerinin kendilerinden hemen sonra gelen bir *g

ünsüzü ile yakın boğumlanmaları sürecinde $l+g > ç$ ve $r+g > c$ değişimleri meydana gelir. Sözü edilen formülde elde edilen /ç/ ve /c/ ünsüzlerinin fonemik değerlerinin sırasıyla [tʃ] ve [dʒ] olduğunu dile getiren Miller, İlk-Türkçe döneminde [tʃ] ve [dʒ] fonemlerinin hem fonetik hem de fonolojik olarak basitleştiğini savunur. Bu basitleşme sürecini asibilisation “sürtüştürleşme” olarak tanımlayan Miller’e göre, [tʃ] ve [dʒ] fonemlerindeki patlayıcı /t/ ve /d/ ünsüzleri boğumlanma şiddetleri sıfır noktasına erişerek ortadan kalkmış ve yerlerini bir sonraki (off-glide) /s/ ve /z/ ünsüzlerine bırakmışlardır. Miller, [dʒ] yapısındaki /ʒ/ (örn. Türkiye Türkçesindeki /j/) ünsüzünün /z/ ye dönüşümünün de oldukça doğal olduğunu, çünkü Türkçede aslı olarak /ʒ/ ünsüzünün bulunmadığını, bu ünsüzün yerini alabilecek potansiyele sahip ünsüzün ise /z/ olduğunu yazmaktadır.

Miller’in dilbilimsel süreçler bakımından oldukça etraflı bu iddiasının sadece Orta Korece bir dizi düzensiz ada dayanması öte yandan fiil kategorisini göz önünde bulundurmaması, kanaatimizce ileri sürülen teorinin daha da genişletilmesi gerekliliğini zorunlu kılıyor.

Esas konumuz olan *Kor. il, Trk. iş* sorununa geri dönelim. Miller, yukarıda ayrıntılarını verdiğimiz çözüme uymadığı için -çünkü OK :il sözcüğü düzensiz bir ad (heteroclitic) değildir- *Kor. il, Trk. iş* etimolojisi için farklı bir çözüm yolu arar. Çuv. $s =$ GTrk. $ş$ denkliği için vaktiyle Poppe’nin önerdiği Ana Türkçe *lç çözümü, yazara göre *Kor. il, Trk. iş* etimolojisini de aydınlatılabilir. Ne var ki Miller, Poppe’nin “*ç oder auch *lç” teklifinden sadece *lç şeklini dikkate alır. Sonuç olarak Miller, hem Çuv. $s =$ GTrk. $ş$ denkliğini, hem de *Kor. il, Trk. iş* etimolojisini aydınlatacak Ana Altayca *i(:)l₂ < *i(:)lç < *i(:)lt etimolojisini teklif eder.

Hemen hatırlatalım ki Miller bu makaleyi kaleme alırken muhtemelen henüz yayımlanmadığı için kullanamadığı Etymological Dictionary of the Altaic Languages adlı sözlük de Poppe-Ramstedt geleneğine uygun olarak bir *l ünsüzü tasarlayarak söz konusu etimoloji için Ana Altayca *îli şeklini teklif etmiştir (bkz. EDAL 2003: Part One [A-K]: s. 585) :

*îli “work, craft”. PTung. *(x)ilga-; 1. diligent 2 brave 3 handsome 4 crafty 5 to develop, become firm; PMong. *Ûjile; deed, action, work; PTürk. ilç; work, deed; PJpn. *isa-b□, *śá-m- 1 craftsman, diligent person 2 to be brave; PKor. *îr; work, profession.

SEC dergisindeki diğer bir makale ise Juha Janhunen’e aittir. *Shirongol and Shirongolic* adlı makalesinde (s. 83-89) Janhunen, yazısına G. N. Potan’in 1883-1886 yıllarında bugün Çin’in Gansu ve Qinghai eyaletlerinin bulunduğu Doğu Tibet’in Kokonor (Qinghai) bölgesine yaptığı araştırma gezisinde Sino-Tibet sınır bölgesinde yaşayan halklarla ilgili ön etnografik ve dilsel araştırmalar yaptığını hatırlatarak başlar. Potanin, Moğolca (tanguty) adını verdiği Amdo Tibetlerinin dışında söz konusu bölgede Çinli olmayan dört ayrı etnik gruptan söz eder: Salar Türkleri, Türk-

Moğol Sarı Uyurlar/Yughurlar, Kokonor Oyrat Moğolları ve Shirongol Moğolları.

Yazar, Potanın'ın *Shirongol* terimini aslında coğrafi, kültürel ve dilsel olarak birbirlerinden uzak olan Mongghul, Mangghuer, Bonan ve Santaların ortak adı olarak kullandığını dile getirir. Janhunen, yürürlükteki Çin etnik yönetim sisteminin Mongghul, Mangghuer ve Qinghai'da yaşayan Bonanları *Monguor (Tu)* topluluğu, diğer yandan Gansu bölgesinde yaşayan Bonanlar ile Santaları ise (*Boan* ve *Dongxiang*) şeklinde iki farklı azınlık topluluk olarak sınıflandırdığı bilgisini verir. Janhunen, bu resmî sınıflandırmanın dilsel ölçütlerden ziyade kültürel ve coğrafi temellere dayandığını vurgular. Yazar'a göre, dil bakımından birbirlerinden oldukça farklı olan ve aralarında doğrudan iletişimin mümkün olmadığı bu üç *Monguor* grubunun ortak özelliği, Budizm dinine mensup olmalarıdır. Öte yandan Santa ve Bonanlar ise İslâm dinine mensupturlar. Janhunen, aralarındaki dilsel ve kültürel farklılıklara rağmen Potanın'ın söz konusu halkları *Shirongol* etnonomi altında, dillerini ise Moğolcanın bir alt grubu olarak ele almasını ilginç bulur.

Janhunen, aralarında etnik birliğin söz konusu olmadığı, aynı zamanda *Shirongol* etnoniminin hiçbiri tarafından kullanılmadığı söz konusu halklar için Potanın'ın bu muğlak terimi seyahatnamesinde yazdığı üzere, kendisine Ordos'tan Amdo'ya kadar eşlik eden *Santan-dzhimba* adlı yerli bir rehberden öğrendiğini bildiriyor. Janhunen, bu durumda *Shirongol* teriminin Potanın'ın kişisel bir deyim olduğunu düşünür. Potanın'ın rehberine göre *Shirongol* etnonimi etimolojik olarak *shoroi* "yer, yeryüzü, toprak" sözcüğü ile ilişkilidir. Janhunen, bunu muhtemelen Çinlilerin *Mongourları* "Yerli Halk", "Yer Halkı" (Turen) şeklinde tanımlamalarının etkisi ile oluşan bir halk etimolojisi olarak gördüğünü, Potanın'ın ise yapısı hakkında kişisel görüşünü bildirmemesine rağmen, sözcüğü ortadaki *-n-* unsuru ilgi eki, sondaki *-gol* unsuru ise "nehir, vadi" olmak üzere doğru bir şekilde *shiro-n-gol* tahlil ettiğini ifade eder.

Janhunen, Li Keyu'nun *Mongghul* sözlüğünde geçen *xiranghul* "nehir havzası, düz arazi, ova" ve *ghul* "vadi" sözcüklerinden yola çıkarak *Shirongol* etnoniminin bünyesinde en azından bir **gol* "nehir" unsurunun bulunduğunu düşünür. Yine yazara göre günümüz *Mongghulcasında* *xiranghul* sözcüğündeki *xira* "sarı" (*shira* < **sira*) unsuru bir renk adıdır. Yazara göre, bu durumda "sarı vadi" > "düz arazi, ova, nehir havzası" şeklinde bir anlam değişmesi -her ne kadar beklenmeyen bir gelişirse de- *Shirongolların* Yukarı Sarı Nehir havzasında ikamet etmeleri ve toponimik bir veri ile desteklenmesi bakımından mümkündür. Ne var ki *Mongghulca* da dâhil olmak üzere *Kokonor* bölgesindeki bütün Moğol dillerinde ilgi ekinin düzenli olarak *-ni* olması *xiranghul* bileşiğinin uzun bir zaman önce düzensiz bir *-n-* ilgi eki ile sözcükleştiğini gösterdiğinden **shira-ni+ghul* > *xira-n+ghul* şeklinde tasarlamamız gereken ve edebî olarak "sarı nehiri / vadisi?" anlamına gelecek bir yapı, Moğolcanın ad öbeği yapısının kuralları ile uyuşmayacağından Janhunen, bunu da başka bir halk etimolojisi olarak düşünür.

Yazar, Shirongol teriminin etimolojisini aydınlatmak için genel topografik anlamların göz önünde bulundurulmasının örn. “nehir vadisi, düz arazi” daha tutarlı bir yol olacağını düşünür. Janhunen, bileşiğin başındaki *shira* unsurunun (Mongghul *xira*), Mongghulca *xira* (*shira*) “sarı” ve *xiruu* (*shiruu*) “yer, yeryüzü” sözcükleri ile ilgisinin olmadığını, Mongghulcadan teklif edilebilecek en uygun sözcüğün Proto-Moğolca **sixirA* şekline giden “bacak, ayak” anlamındaki *xira* (*shira*) sözcüğü olduğunu düşünür. Bununla birlikte sözcüğün yan anlamının “alt kısım”, “alçak yer” olabileceğini düşünerek, bu semantik gelişimi bölgedeki diğer Moğol dillerinden Santa’da *xira* “alt kısım, aşağı”, Bonan’da ise *shera* “aşağı, alt” şeklinde tanımlamaktadır. Proto-Moğolca **sixirA* “bacak, ayak” ve **sira* “sarı” sözcüklerinin modern Mongghul dilinde karışık tek bir *xira* sözcüğünde birleştiğini düşünen yazar, bileşige bu durumda “alçak vadi” şeklinde bir çeviri önermektedir.

Janhunen, sonuç olarak Potanın’ın *Shirongol* (*siira-ni+ghul*) etnoniminin *Shirongol Moğol* “Ova Moğolları” etnoniminin eksiltili şekli olduğunu, Kokonor bölgesindeki Moğol dillerinin sınıflandırılması üzerine kesin hükümler ileri sürmek için henüz erken olsa da elimizde en azından yapısal olarak bu dillerin birbirleri ile ortak özellikler taşıdığına dair yeterli kanıtların bulunduğunu, dolayısı ile Potanın’ın bu diller için Moğolcanın uzak kolları şeklindeki iddiasında, genetik yapı açısından değilse bile bölgesel anlamda haklı olduğunu yazar.

Dergideki diğer bir yazı Marek Stachowski tarafından kaleme alınmıştır (s.169-182): *On the Problem of Oriental Etymologies of Polish ogar and Hungarian agár “hound”*. Stachowski, bu yazısında sadece Leh dilinde değil, aynı zamanda Macar ve Slav dillerinde de geçen *ogar* “av köpeği” sözcüğünün kökeni üzerinde durmaktadır. Yazara göre, hangi dile ait olduğu açık olmayan sözcüğün kökeni üzerine ileri sürülen görüşler, şu başlıklar altında toplanabilir:

1. *ogar*, Macarcaya ödünç verilmiş olan Slavca kökenli bir sözcüktür.
2. *ogar*, Macarcadan Slav dillerine ödünç verilmiş olan fakat Macarca kökenli olmayan bir ödünç sözcüktür.
3. *ogar*, Türkçe bir sözcüktür.
4. *ogar*, Kafkas kökenli bir sözcüktür fakat Avrupa’ya Türk dilleri aracılığı ile geçmiştir.
5. *ogar*, doğu kökenli bir sözcük ile Slav veya Macar dillerindeki bir sözcük veya ekin karışımı ile ortaya çıkmıştır.

Stachowski’ye göre bu görüşlerden hiçbirini dışarıda bırakacak kadar kandırıcı değildir. Yazara göre, söz konusu sözcüğün Doğu Slav dillerinde bulunmayışı, onun Lehçe ya da Türkçe kökenli bir sözcük olması ihtimalini zayıflattığını, çünkü Lehçeye en eski Türkçe ödünçlemelerin, Doğu Slavcası aracılığı ile geçtiğini, diğer yandan sözcüğün Güney Slav dilleri ile Macarcada bulunması ise

Leh diline güneyden geldiğini göstermektedir.

Stachowski, Macarca *agár* sözcüğünü doğrudan Eski Bulgarca **agar* (bugünkü Çuvaşçada *aGar*) sözcüğünden getiren ve bunu Teleüt *añär* "Jagdhund, Hühnerhund", Baraba *igär* "ay."; Kumandin *eger* "Hund", Kırgız *igär* "ay." şekilleri ile karşılaştıran Zoltan Gombocz'un bu sözcüklerin Slavca *ogar* ile ilişkisini açıklamadığını dile getirir. Sözcüğün Karaçay-Balkar ve Kumuk Türkçelerinde de *ägär* şeklinde geçtiğini hatırlatan yazar, Gombocz'un Eski Bulgarca **agar* teklifinin, Çuvaşçanın ses tarihi açısından kabul edilemeyeceğini, çünkü Çuvaşçadaki /a/ ünlüsünün Genel Türkçe /ä/ ye karşılık gelen ikincil bir ünlü olduğunu, gerçekte aslı /a/ ünlüsünün Çuvaşçada /o/ ya da /u/ ünlülerine geliştiğini belirtir. Bu durumda **añär* (? ~ **eñär*) ~ **ägär* (? ~ **egär*) şekillerinin tasarlanmasının daha uygun olacağını savunsa da, **äg-* "eğmek" fiilinin bu şekillerle ilişkisinin sadece anlam bilimi açısından değil, (**bent-backed dog* = *sırtı eğikleşmiş köpek?*) şekil bilgisi bakımından da kabul edilemeyeceğini düşünür. Çünkü **-är* geniş zaman sıfat-fiil eki edilgen fiillere değil, sadece geçişli etken fiillere eklenir. Oysa sözcüğe "*sırtı eğikleşmiş köpek*" şeklinde bir anlam verebilmemiz için söz konusu sözcüğün **äg-* fiilinin edilgen şekline sahip olması gerekmektedir. Yazar, **añar* "hunting" şeklinde tasarlanacak bir sözcüğün, anlam açısından daha uygun olacağını düşünse de art damak /a/ ünlüsünün yine bir art damak ünsüzü olan /ŋ/ yanında /ä/ ünlüsüne geçişinin mümkün olamayacağını düşünür. Stachowski, P. B. Golden'in Kıpçakça *ägär* ~ *añär* şekillerini (soru işaret ile) DLT'de tanımlanan *egä-* "to sharpen" fiili ile karşılaştırmasını ise hem ses bilgisi hem de anlam bilgisi açısından imkânsız görür.

Stachowski, sözcüğün Sibiry ve Kafkasya Türk lehçelerinin yanında Kırgız ve Çuvaş Türkçelerinde de geçmesini dikkate alarak, bu tür bir coğrafi dağılımın aslı (native) sözcükler için doğal olmadığını ve akla ödünçleme ihtimalini getirdiğini düşünmektedir. Yazara göre, bugünkü Çuvaşların ataları, bu sözcüğü göç yolları üzerinde bulunan Kuzey Kafkasya'da -Çerkezce *hager* "av köpeği" sözcüğünden- ödünçlemiş olabilirler. Çerkezce bir sözcüğün hangi kanallar vasıtası ile Sibiry Türk lehçelerine girdiğini açıklamanın zor olduğunu düşünen yazar, kesin olmamakla birlikte Kırgız Türkçesinin bu aracılığı üstlenmiş olabileceğini varsaymamızın tamamen gerçek dışı olmayacağını da vurgular. Stachowski'nin beş çözüm yolundan birisi Çerkezce merkezlidir: Çerkezce sözcük, bir taraftan Eski Bulgarca yolu ile Macarcaya oradan da Batı ve Doğu Slav dillerine, diğer taraftan doğrudan Karaçay-Balkar Türkçesine; yine Çerkezceden doğrudan Kırgız Türkçesine oradan da Sibiry Türk lehçelerine geçmiştir.

Stachowski'nin, Macarca *agár* ve Slavca *ogar* sözcüklerinin kaynağını aydınlatmak için öne sürdüğü diğer bir iddia yine Kafkas dilleri temellidir. Yazar, Osmanlı Türkçesindeki *zagar* "bir cins av köpeği" şeklinde tanımlanan (en erken 16. yüzyılda) bir sözcüğün Kafkas dillerinden Megrel ve Chan'da geçen *žoyo(r)+* "köpek"

sözcüğünden bir ödünçleme olabileceğini düşünmekteyse de söz konusu sözcüğün ödünçleme yönü bakımından farklı bir senaryo ileri sürmektedir: Kafkas *žoyo(r)*+ > Grekçe *ζαγάρι* > Osmanlı Türkçesi *zagar* > Slavca *ogar* (ya da Grekçe veya Osmanlı Türkçesi > Macarca > Slavca).

Stachowski, Grekçe *ζαγάρι* sözcüğünün, [zamanında Edelspacher'in teklif ettiği Macarca bir artikel ile bir adın a *zagár* > az *agár* yanlış çözümlenmesiyle] Macarcada *agár* şekline geliştiği, ardından da buradan Slavcaya *ogar* < *agár* şeklinde ödünç verildiği yönündeki iddiaları kabul etmektedir. Ne var ki yazar, bu senaryoda da Grekçeden Macarcaya doğrudan bir ödünçlemenin sorunlu olduğunu itiraf etmektedir. Stachowski, bu arada kimi Slav dillerinde görülen *zagar* sözcüğünün ise Osmanlı Türkçesinden tekrar ödünçleme ile açıklanabileceğini düşünmektedir.

Yazara göre diğer bir sorun ise Kafkas *žoyo(r)* sözcüğü ile hem ses hem de anlam bakımından az çok benzerlik gösteren, Akdeniz dillerindeki sözcükler arasındaki ilişkilerdir: Bask *zakur* "perro grande" ve *tşakur* "perro pequeño", Sardinya *džájaru* "cane de caccia", Korsika *ghjácaru* ~ *ghjágaru* "cane mastino, cane da pastori". Bu ve bunun gibi biçimlerin genellikle Osmanlı Türkçesindeki *zagar* sözcüğünün karşılıkları olarak ele alındığını belirten yazar, bununla birlikte Hubschmid'in Baskça sözcüğün farklı bir ön ses taşımamasından dolayı Sardinya ve Korsika dillerinde geçen sözcüklerle ortaklık sergilemediği yolundaki görüşünün de tamamen dışarıda bırakılamayacağını belirtir. Stachowski, söz konusu sözcüklerin Ön Hint-Avrupa dilinin Balkan alt katmanına ait eski bir avcılık terimi olduğu yolundaki iddialar ile Akdeniz dillerinde geçen şekillerin yerli ilişkilerini, Romen ve Akdeniz dilleri uzmanlarına bırakır. Ancak Stachowski, hem yukarıda sözü edilen Akdeniz dillerindeki şekiller hem de *zagar* ve *ogar* sözcükleri arasındaki ilişkilerin kesin olarak açıklanmasının imkânsız olduğunu da belirtiyor.

Dergide son olarak Türk dili ile doğrudan değilse de ilişkili olarak görülebilecek diğer bir yazı ise Ralf-Peter Ritter tarafından kaleme alınmıştır (s.159-168): *Die Baltismen des Ostseefinnischen und die Türkischen/Iranischen Elemente des Ungarischen in Sachgeschichtlicher Hinsicht*. Yazar, söz konusu çalışmasında bir yandan nesne tarihi açısından Doğu Fin Denizi Baltık dilleri arasındaki ödünçleme ilişkileri üzerinde durmuş öte yandan yine aynı bakış açısından Macarcadaki Türkçe ve İnanca unsurlar ile bunların ödünçleme yolları açısından değerlendirmelerde bulunmuştur.

Kaynaklar

- AALTO P. [Ed.] (1953) *Studies in Korean Etymology*, by G. J. Ramstedt, II. Helsinki: MSFOu 95: 2.
 ABEL-REMUSAT J.P. (1820) *Recherches sur les langues tartares, ou Mémoires sur différens points de la grammaire et de la littérature des Mandchous, des Mongols, des Ouigurs et des Tibétains*. Paris: L'imprimerie Royale.
 BENZING J. (1942) Tschuwaschische Forschungen 4. Die Kasus. *Zeitschrift der Deutschen*

Morgenländischen Gesellschaft 96: 421-470.

- BENZİNG J. (1955) *Die tungusischen Sprachen. Versuch einer vergleichenden Grammatik*. Mainz: Abhandlungen der geistes-und sozialwissenschaftlichen Klasse, Akademie der Wissenschaften und der Literatur.
- DOERFER G. (2003) Akraba Olmama Kanıtlanabilir mi? Altay Dilleri Sorunu. (Çev.: Faruk Gökçe), *Türkbilgi* 5, Ankara: 157-168.
- MARTİN S.E. (1967) *A Korean-English Dictionary*. New Haven, London: Yale University Press. [Miller, R. A. Kaynağı]
- MARTİN S.E. (1996) *Consonant Lenition in Korean and the Macro-Altaic Question*. Honolulu: Center for Korean Studies Monograph 19. [Miller, R. A. Kaynağı] (CLK)
- MİLLER R.A. (1991) Anti-Altaicists contra Altaicists. *Ural-Altaysche Jahrbücher* 63, Wiesbaden: 5-62.
- MİLLER R.A. (1996) Trk. *l₂ , r₂ in Korean. *Symbolae Turcologicae, Studies in Honour of Lars Johanson on his Sixtieth Birthday* [Ed. A. Berta, Bernt Brendemoen and Claus Schönig], Stockholm: Swedish Research Institute in Istanbul: 157-167.
- MİLLER R.A. (1999) Turkic š, z :: Chuvash l, r revisited. *Turkic Languages* 3:1, Wiesbaden: 3-42.
- MİLLER R.A. (2001) Altaic r₂ in Korean. *Studia Turcologica Cracoviensia* 8, Kraków: 49-86.
- NAUTA A.H. (1985) Lambdazismus im Tschuwassischen: Gtü. š = Tschw. lś und ś. *Altaistic Studies* içinde (JARRING G. & ROSEN S. eds.), ss. 123-144, Stockholm. [Miller, R. A. Kaynağı]
- POLIVANOV E.D. (1927) K voprosu o rodstvennyx otnošenijax korejskogo i "altajskix" jazykov". *Izvestija AkNauk SSSR, Serija VI, t. 21*: 15-17, Leningrad: 1195-1204. Yeni baskısı; [LEONTJEV, A. ve diğeri, eds.](1968) *Izbrannye raboty. Stati po obščemu jazykoznaniju*, Moscow: 156-164. [Miller, R. A. Kaynağı]
- POPPE N.N. (1955) Review of Ramstedt, Einführung in die altaische Sprachwissenschaft II. Formenlehre. *Language* 30: 570-578.
- POPPE N.N. (1960) *Vergleichende Grammatik der altaischen Sprachen I*. (Porta Linguarum Orientalium N. S., 4), Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- PRİTSAK O. (1964) Der "Rhotazismus" und "Lambdazismus. *Ural-Altaysche Jahrbücher* 35, Wiesbaden: 337-349.
- RAMER A.M. (1996) On Doerfer, on Abel-Rémusat on Altaic. *Ural-Altaysche Jahrbücher, Neu Folge* 14, Wiesbaden: 151-163.
- RAMSTEDT G.J. (1957) *Einführung in die altaische Sprachwissenschaft I, Lautlehre*, Helsinki: MSFOu 104: 1.
- RAMSTEDT G.J. (1913) Zwei uigurischen Runeninschriften in der Nord-Mongolei. *JFOu* 30: 3: 1-63. [Miller, R. A. Kaynağı]
- STAROSTİN S., DYBO A., MUDRAK O. (2003) *Etymological Dictionary of the Altaic Languages*. Handbook of Oriental Studies, Section Eight, edited by Denis Sinor and Nicola Di Cosmo, London-Boston: Brill Publications. [EDAL]
- TEKİN T. (1968) Zetacism and Sigmatism in Proto-Turkic. *Acta Orientalia Hungarica* 22, Budapest: 51-80.
- TEKİN T. (1975) Further Evidence for «Zetacism» and «Sigmatism». *Researches in Altaic Languages* içinde (Louis Ligeti ed.), ss. 275-284, Budapest.

Faruk Gökçe (Ankara)

(Alındığı tarih 5 Nisan 2004)

(E-Yayın tarihi 7 Kasım 2004)

Júlia BARTHA, *A Kunság népi kultúrájának keleti elemei*. Studia Folkloristika et Ethnographica 44. Debrecen 2002. 246 s. ISBN 9634725945, ISSN 0138-9882 [Kunság (Kumaniya) Halk Kültürünün Doğulu Unsurları]

Kitabın yazarının da Önsöz kısmında (s.5) belirtmiş olduğu gibi etnik özelliklere dayanan araştırmalar ve derlemeler, bilimsel incelemeler ve bunların değerlendirilmesi çalışmaları çağdaş anlamda ulusların öz benliklerini kazanma, bilinçlenme dönemi olarak kabul edilen XVIII. yüzyıl sonlarında başlamıştır.

XIX. yüzyıl ortalarında Avrupa'nın bazı ülkelerinde yapılan bugün için basit, sıradan nüfus sayımları sonucunda o ülkelerde yaşayan insanların dillerini, etnik özelliklerini gösteren kartografya çalışmalarıyla folklorik durumları gösteren haritalar çıkartılmıştır. Özellikle Fransız İhtilâli sonrasında Avrupa'nın pek çok ülkesinde baş gösteren ulusal bağımsızlık hareketleri tarihçilerin, dilcilerin, coğrafyacıların, kartografyacıların dikkatlerini bir anda etnik sorunlara ve bunlara dayalı olarak yapılan istatistikleri çevirmiştir.

Macaristan'ın da içinde bulunduğu coğrafya olan Orta Avrupa, hatta Doğu Avrupa ile Balkanlar coğrafyasında I. Dünya Savaşı'nı takip eden yıllarda ulusal araştırmalar daha da canlanmış. 1902 yılında yayınlanan P. Balogh'un "A népfajok Magyarországon" (Macaristan'da Halk Türleri) adlı kitabı Karpatlar Havzası'ndaki etnik yapıyı, dil sınırlarını, dil bölgelerini ve bunların kendi aralarındaki tarihsel ve bölgesel, kültürel ilişkilerini gösteren ilk araştırmadır. Daha sonra öncelikle siyasî amaçlı yapılan bu alandaki çalışmalar siyasete hizmet ettiği kadar bilimin ilerlemesine de yardımcı olmuştur.

Bugünkü Macaristan coğrafyası esas alındığında eskiden olduğu kadar günümüzde de önemini koruyan Jász-kunság bölgesinin tarihsel, kültürel özelliklerini araştıran bilim adamlarını bir araya getiren I. Jászkun Konferansı 1939'da Budapeşte'de düzenlenmiştir.

Daha sonraki yıllarda bu alandaki çalışmalar daha da artmış ve günümüze kadar hatırı sayılır derecede eser ortaya konulmuştur. Bartha'nın eserinden önce yayınlanmış çalışmalar içinden ona ilham veren eserlerin başında László Szabo'nun 1979'da yayınlanan "Jász etnikai csoport...(Jász Etnik Grubu...)", Julianna Örsi'nin sosyoloji ve etnoloji alanındaki yazıları, István Kongur Mándoky'nin dil çalışmaları, László Selmeczi'nin arkeolojik araştırmaları, Tibor Bellon'un tarım ve hayvancılık alanındaki araştırma ve incelemeleri gelmekteyse de asıl ilhamı hiç kuşkusuz kendi memleketinin, Macaristan'ın en büyük etnografyası olarak kabul edilen István

Györfy'nin çalışmaları, ilkeleri de gelmektedir.

Kitabın Önsöz kısmından sonra Történeti bevezető adı altında giriş bölümünde Jászkunság bölgesinin tarihçesini anlatan bölümde (s.9-25) bu alanda günümüze kadar Macaristan'da yapılmış araştırma sonuçlarının tanıtımı ve değerlendirilmesi yer almaktadır. Bu bölümde bölgenin yerleşimi metin dışında haritalar ve resimlerle de anlatılmaktadır.

A Nagykunság kutatása (Büyük Kumanistan'ın Araştırılması) adlı bölümde (bkz. s. 26-34) ise çeşitli alanlardaki yayınlar tanıtılmakta. Bunların arasında Jászkunság bölgesindeki yer adları, halk gelenekleri, yöresel deyimler, tarihsel araştırmalar, arkeolojik kazılar hakkında bilgi verilmektedir. Kumanların yaşadıkları bölgenin arkeolojik olarak önemine ilk dikkati çeken Géza Nagy olmuştur. Nagy, 1893 yılında Archeológiai Értesítő dergisinin 1893 yılındaki sayısında eski Kumanların ölü gömme adetleri hakkında yazdığı yazısıyla bugünkü Macaristan'ın kültürel açıdan önemli etnik unsurlarından olan Kumanlara dikkat çekmektedir. Kumanlar, Doğu'dan gelen en son topluluk olarak XIII. yüzyılda Macaristan'a gelip Macarlara katılarak bu devletin içinde yaşamışlar ve zamanla dillerini kaybetmiş olmalarına rağmen bazı gelenek ve göreneklerini korumuşlardır.

Bu bölüm içinde Türk dil ve kültür birliğinden gelen Kumanların geçmişlerinin X. yüzyıla kadar geri giderek inceleyen ve İç Asya'dan başlayarak Orta Avrupa'ya kadar süren göçlerinin, yerleşim yerlerinin anlatıldığı L. Selmeczi'nin Regészeti és néprajzi tanulmányok a jászokról és a kunokról (1992), András Pálóczi Horváth'ın Besenyők, kunok, jászok (1989) ile Hagymányok, kapcsolatok és hatások a kunok regészeti kultúrájában (1993) adlı çalışmalardan da söz edilmektedir.

Nyelvemlékek és folklór vonatkozásaik (s. 35-77) adı altındaki birinci bölümde dil belgeleri ve bunların folklorik bağlantıları 4 alt başlık altında ele alınmıştır. A Nagykunság földrajzi nevei és hozzájuk kapcsolódó epikus költészet (Nagykunság'da Coğrafi Adlar ve Bunlarla İlgili Epik Şiirler) adlı ilk alt başlıkta (s. 35-48) kurgán (korhány), Orgonda (orqonda), Apavára (apa>ata), Bengecseg (bengü), Táskond (tasqun), Ecse, Zádor vb. sözcüklerin açıklamaları ile bu konuda yazılmış yazıların değerlendirmeleri yer almaktadır.

Személy- és ragadványnevek (Kişi ile Takma Adlar) (s. 49-60) adlı ikinci alt başlıkta onomastik konusu ele alınmıştır. Burada da Kolbazzallasa, Kötöny, Kötübar, Érbuga, Karabuka, Pecsene, Becsene, Atkár, Kada, Karacs, Karszag<Karszak gibi yer ve kişi adları Németh, Györfy, Rásonyi, Mándoky, Torma gibi kendi alanlarında ünlü Macar bilim adamlarının görüşleri doğrultusunda bu sözcükler topluca değerlendirilmiş; takma adlar, lakaplar için de yine aynı şekilde değerlendirmeler yapılmıştır.

Gyermekfolklór (Çocuk Folkloru) adı altındaki üçüncü alt başlıkta (s. 61-69)

özellikle çocuk dilinde bulunan sözlere, tekerlemelere, çocuk oyunlarına yer verilmiş; Doğu- Batı kültürlerinin çocuk dilinde, çocukların dünyasındaki izleri gösterilmeye çalışılmıştır.

Proverbiumok-Szólásokban ránk maradt emlékek (Deyim ve Değişlerde Bize Kalan Anılar) adlı dördüncü alt başlık içinde (s. 69-77) deyimlere, deyişlere, atasözlerine yer verilmiş ve bunların halk kültüründe oluşumu, varoluşu gibi konularda da bilgi verildiği görülmektedir. Macar ve Türk dillerindeki deyimler, atasözleri András Dugonics, Gyula Paczolay, Vilmos Voigt, Lajos Fekete, Nejat Muallimoğlu, Ömer Asım Aksoy, Abdülhalim Hakkı Çelebioğlu, Károly Baksai, Mehmet Ali Ekrem, István Györrfy, Orhan Acıpayamlı, Galimdzsán Tagán'ın eserlerinden yararlanmak suretiyle karşılaştırıldığı bu alt bölümde ayrıca ilenmelere, küfürlere, sövgülere de yer verilmiştir.

Néphit (Halk İnanca) adlı ikinci ana bölümde (s. 78-84) şamanizmle ilgili bilgi verildiği görülmektedir. XIII. yüzyılda Macaristan'a gelerek orayı kendilerine yurt edinen Kumanların XV. yüzyıla kadar Hristiyan Avrupa kültürüne karşı verdikleri inanç mücadelesine değinilmiş; eski halk inançları, batıl inançlar J. Bartha tarafından Abdülkadir İnan, Ármin Vámbéry, Géza, Róheim, Vilmos Diószegi, András Róna-Tas'ın çalışmaları esas alınarak yeniden değerlendirilmiştir.

Népszokások (Halk Gelenekleri) adı altındaki üçüncü ana bölüm içinde (s. 84-119) iki alt başlık yer almaktadır. A lakadalmak szokáskör (Evlilik Adetleri-Gelenekleri) adlı alt başlıkta (s. 84-104) Jász kun bölgesindeki evlilik adetleri, gelenek-göreneklere resimlerle birlikte anlatılmıştır. Gerek gelin gerekse damat evindeki düğün, nişan ve söz kesme adetleri ele alındığı gibi çeyiz, başlık parası gibi konuların da örneklemelerle açıklandığı görülmektedir.

İnsan hayatının bir başka önemli evrelerinden olan ölüm ve buna bağlı olarak cenaze törenleri, yas gelenek-göreneklere konusunun Kumanlar arasında nasıl yaşandığını anlatan üçüncü bölümde (s. 105-119) özellikle ölü gömme adetleri üzerinde durulmuştur. Ayrıca bu konuda resimler, haritalar da verilerek konu daha görsel bir hale getirilmiştir. Mezar taşları, ahşap mezar başlıkları, balbalların şekil bakımından incelenmesi ve karşılaştırılması dikkat çekicidir. J. Bartha bu bölümde bu alanda yapılan başka araştırmacıların çalışmalarına yer verdiği gibi kendisinin Anadolu'da, Kafkasya'da, Kazakistan'da, Kırgızistan'da yapmış olduğu araştırma ve incelemeleri sonucunda yayınladığı eserlerinden de yararlandığı görülmektedir.

Tárgyi kultúránk keleti vonatközásai (Nesnel Kültürümüzün Doğulu Özellikleri) şeklinde Türkçeye aktarabileceğimiz dördüncü bölümde (s. 120-124) Kumanların tarih boyunca yoğun olarak yaşadıkları bölgede günlük hayatlarında kullandıkları kimi eşyaların şekilleri, üzerlerindeki motifleri, renkleri ele alınmış ve bunlar sadece folklorik açıdan değil tarihsel açıdan da değerlendirilmiştir.

Táplálkozás (Beslenme) başlığı verilmiş olan beşinci ana bölümde (s. 125- 131) yemek ve beslenme kültürüne dair bilgilerin yer aldığı bu bölümde kimi yemek ve yemek pişirme usûlleri hakkında sadece yazılı bilgi vermekle yetinilmemiş, ayrıca yemekleri hazırlama, pişirme, sunma şeklini gösteren resimler de eklenmiştir.

A kunsági viselet néhány sajtóssága (Kunság Giysilerinin Birkaç Özelliği) adlı bu bölümde (s. 132-156) özellikle XIX-XX. Yüzyılda halk giysilerindeki hızlı değişimin nedenleri üzerinde durulmuş, güncel hayata uygun hâle getirilmeye çalışılan yöresel giysilerin uğradıkları değişikliklere değinilmiş; ayrıca bu bölgeye özgü giysilerin tarihçeleri hakkında da bilgi verilmiştir. Özellikle üst giysilerde, başlıklarda kullanılan keçe sanatı, süsleme şekilleri, motifler hakkında da açıklamalar yapılmış, değişik motifler ve giysiler resimlerle gösterilmiştir. Ayrıca halk giysilerinin üzerindeki motifler kadar renklerinin anlamaları üzerinde de durulmuş ve bir zamanlar toplumsal statüyü belirleyen en önemli unsurlardan birisi olan giysilerin bu yöre halkının kültüründeki yerine değinilmiştir.

Díszítőművészet (Süsleme –Bezeme Sanatı) adı altında ele alınan yedinci ana bölümde (s. 157- 160) Orta Avrupa ülkelerine göre son derece renkli bir süsleme sanatı anlayışı olan Macarların bu çok renkliliği Doğu'dan getirdikleri ve kaynaştıkları kültürlerin etkisiyle onu daha geliştirdikleri, zamanla kendi motif ve renklerini yaratarak özel desenler ortaya koyduklarını öğrendiğimiz bu ana bölümde yine resimlerin yardımıyla Macar süsleme sanatının değişik motiflerini görebiliyoruz.

Kuman süsleme sanatında Tatar kültürünün, ancak özellikle de Kazan Tatar kültürünün etkisi vurgulanmış, yastık süsleme işlerinde, çanak-çömlekçilikte kullanılan motiflerin, renklerin benzerliği resimlerle gösterilmiştir.

Összegzés (Sonuç) bölümünde (s. 161-165) Orta Asyalı bir Türk kavmi olan Kumanların XIII. yüzyılda Macaristan'a gelerek Macar devleti içinde yer aldıkları tarihten itibaren günümüze kadar geçirdikleri, kültürel, sosyolojik, etnik değişimleri özetlenerek değerlendirilmiş; Kumanların etnik unsur olarak Macar toplumunda, kültüründe ve tarihindeki yeri, rolü ve önemleri üzerinde durulmuş; arkaik bir kültürü Orta Avrupa'da bir şekilde hâlâ yaşatabilmelerindeki tarihsel, sosyal ve kültürel nedenlerine değinilmiş ve Kuman asıllı olan Macar araştırmacıların tarihlerine, kültürlerine, asıllarına, dolayısıyla atalarına karşı besledikleri sorumluluk ve saygı bilincine değinilmiştir.

Bu çalışmada Kuman bölgesinde yaşamış, yaşayan Macar araştırmacıların değişik alanlardaki araştırmalarıyla, çalışmalarıyla Macar bilimine katkıları vurgulanmış; çok renkli Macar kültürü içinde Kuman kültürünün varlığı hemen hemen her yönüyle ele alınmıştır.

Eserin Summary (s. 166-170) bölümünü Kısaltmalar (s. 171) ile oldukça zengin Kaynakça (s. 172-197) bölümü izlemektedir. Bunun ardından ise sadece halkbilimi

açısından değil, dilbilim açısından da son derece önemli olan yöresel dil derlemelerinden oluşan Kunsági tájszavak (Kunság Yöresi Sözlüğü) bölümü (s. 198-243) yer almaktadır.

Kunsági tájszavak başlığı altındaki bölümde yer alan sözlerin bir kısmı bugüne kadar yayınlanmış çeşitli amaçlı Macarca sözlüklerde yer alan sözlerden oluşmakla birlikte daha evvel başka kaynaklarda yer almayan, bu kitabın yazarının birikimleri, halk ağzından yapılan titiz derlemeleri ile oluşan dilbilim açısından olduğu kadar kültür tarihi açısından da anlamlı ve önemli sözler bulunmaktadır.

Diğer çalışmalarında olduğu gibi bu çalışmada da sadece Macar kültürüne değil, Macar kültürünün içindeki en önemli katmanlardan birisi olan Kuman kültürüne ve onu Orta Asya Türk kültürüyle olduğu kadar gerektiğinde Kafkasya, Balkanlar ve Avrupa kültürüyle de karşılaştırarak birikimlerini, izlenimlerini, düşüncelerini bizlere aktaran Júlia Bartha'ya teşekkürler.

Naciye Güngörmüş (Ankara)

(Alındığı tarih 10 Mart 2004)

(E-Yayın tarihi 7 Kasım 2004)

Robert ERMERS, *Arabic Grammars of Turkic, The Arabic Linguistic Model Applied to Foreign Languages & Translation of 'Abū Hayyān al-'Andalusī's Kitāb al-'Idrāk li-Lisān al-'Atrāk*. Brill, Leiden. Boston. Köln, 1999, XVII+435s.

Tarihî Türk dilinin söz varlığının birincil ve orijinal kaynakları olarak değerlendirebileceğimiz, Türk dünyasının çeşitli devirlerinde yazılmış olan sözlük ve gramer kitaplarının büyük bir kısmının ortak özelliği, Arap dilinde yazılmış olmasıdır. Türk dilinin 11. yüzyıldaki söz varlığını toplayan en önemli kaynak eserlerden biri olan Kâşgarlı Mahmud'un *Divân'ı* ve bu eserle başlayan Türk sözlükçülük geleneğinin Mısır-Suriye ve Anadolu'da verilmiş eserlerin hepsinin ortak özelliği Arap dil kurallarına göre kaleme alınmış sözlük ve gramer kitapları olmalarıdır.

Türk dilinin gramatikal yapısı, söz varlığı, kelimelerin gerçek semantik değerlerinin tespitinde, özel olarak yazılan sözlük ve gramer kitaplarının büyük önem ve değer taşıdığı açıktır. Türk dili bakımından birer hazine olan bu eserlerin Türkoloji sahasında bugün için söz varlığı, gramer bilgisi bakımından modern dil bilimi metodları temelinde bütünüyle incelendiğini söylemek mümkün değildir. Tüm bu

eserler bugün Türkoloji sahasında çalışan araştırmacıların ilgisini beklemektedir.

Robert Ermers'in bu eseri, Türkçenin Arap dilinde yazılmış olan sözlük ve gramer kitaplarını, Arap filolojisi açısından, Arap dili kurallarının Türk diline uygulanış meselesinin çok yönlü olarak tartışmasının ve irdelenmesinin yapıldığı orijinal ve alana katkılı bir çalışma niteliğindedir.

Ermers'in çalışması iki ana kısımdan oluşmaktadır. Birçok alt başlığı ile birlikte 6 bölümden oluşan 1. kısım, yazarın kendisinin de önsözünde ifade ettiği gibi 1995 yılında Nijmegen Üniversitesinde tamamladığı doktora çalışmasıdır. Çalışmanın I. kısım, 1. Bölümünde çalışmanın konusu ele alınmıştır. Yazar bu çalışmasının konusunu Arap gramercilerinin Türk dilini tasvir ederken kullandıkları metot, yani Arap gramercilerinin Türkçeye uyguladıkları model, Türkçe kavramların Arap dilinde nasıl açıklandığı, hangi terimler ve kavramlarla karşılandığı meselesi olarak açıklayarak, Arap dilinin başka bir dile nasıl uygulandığı, hangi metotların esas alındığı hakkında bilgi vermiştir. Ayrıca yazar burada konunun başta Arap dil bilimi olmak üzere Türkoloji ve Genel dil bilimi ile olan ilişkileri üzerinde durarak, eserine konu olan malzemenin ele alınış yöntemini açıklamıştır. Yazar, Batı gramer sistemini Arap gramer teorisini açıklamak için bir araç olarak seçmiş ve bu Latin esaslı kategorizasyon ile Arapça ile Türkçeyi karşılaştırmaya çalıştığını belirtmiştir. Ayrıca Ermers burada ortaya konulmak istenen çalışmanın, herkes için daha aşına olan Batı gramer modeline de uyarlanması, eserin hem kullanım hem de kolay anlaşılabilmesi için daha uygun olacağını söylemiştir.

Ermers öncelikle bu çalışmasının ilk etapta Arap dil bilimi ile ilgili olduğunu söylemekte, bunun yanında Türk dili malzemesi söz konusu olduğu için Türkoloji ile ilişkisinin de ortada olduğunu vurgulamaktadır. Yazar, çalışmasının amacının Arapça kavramların Türk diline uygulanışının analizi olduğu için, incelemede yer alan Türkçe dil malzemesinin analizini ikinci plânda bıraktığını belirtmiştir.

Ermers ayrıca 1. Bölümün sonunda, eserde geçen Arap terminolojisinin tercümesi meselesi üzerinde durmuştur. Arap dilinde olup, Batı gramerlerine uygun olan terminolojinin eşleştirilmesinde bir problem yaşanmazken, bazı terimlerin Batı ekolünde karşılıklarının olmaması sorununa değinmiş ve bu tür terimlere verdiği karşılıkları izah etmiştir. Ayrıca eserde Arapça ve Türkçe malzeme için kullanılan transkripsiyon sistemi tablo şeklinde verilmiştir.

Eserin 2. bölümünde ise Türkçe malzemenin elde edildiği kaynaklar ve bunlarla ilgili bilgiler yer almaktadır. Yazar, kaynaklarını *Dîwân ve aş-Şudur az-zahabbiye* dışında 14. yüzyıl veya bu tarih civarlarında Memlûk-Kıpçak sahasında yazılmış olan sözlük ve gramer kitaplarından seçmiştir. Farklı coğrafyalarda, farklı kültürlerde, farklı zamanlarda, farklı eğitimler almış kişiler tarafından yazılmış olan bu çalışmalarda yer alan belli bir Türkçe dil malzemesine dayanmıştır. Yazarın

çalışmasına konu ettiği 10 eser şunlardır: *Dīvān Luġāt at-Turk*, *Kitāb Hilyā al-Insān wa-Halaba al-Lisān*, *Kitāb al-Idrāk li-Lisān al-Atrāk*, *Kitāb at-Tuhfa az-Zakiyya fi l-Luġa at-Turkiyya*, *al-Qavānīn al-Kulliyya li zabt al-Luġa at-Turkiyya*, *Kitāb Tarcumān Turkī wa-`Arabī wa-Muġali*, *aş-Şudur az-zahabbiye wa'l-Qipçaq-`Aqmadiyya fi l-Luġa at-Turkiyya*, *Kitāb Bulġa al-Muštāq fi Luġa at-Turk wa'l-Qifcāq*, *ad-Durra al-Mudi'a fi l-Luġa at-Turkiyya*, *Kitāb al-Idrāk li-Lisān al-Atrāk* (Veliyüddin Efendi nüshası) Haşiyesi (Anonim).

Ermers, kaynaklar kısmında yukarıda adı geçen bu eserlerin genel özelliklerini, üzerinde yapılan çalışmaları ve yine genel olarak eserlerin Arapçalarını değerlendirerek nasıl tertip edildikleri üzerinde bilgiler veriyor. Kaynakların anlatıldığı bu kısımda Ermers, bu on kaynaktaki yer alan malzemeyi de kendi içinde iki kısma ayırmıştır: Doğrudan tanıklar, doğrudan olmayan (ikincil) tanıklar. Doğrudan tanıklar içinde Türkçe ana materyaller, Arapça materyaller sınıflamasını yapan yazar, Türkçe doğrudan tanıklar olarak kaynakların sunduğu leksikal ve sintaktik malzemeyi almıştır. Doğrudan tanıklar içindeki Türkçe ana materyaller de kaynaklar temelinde iki gruba ayrılmıştır: Birinci gruba *İdrāk*, *Tuhfa*, *Bulġa* ve *Durra* dâhildir. İkinci grupta ise *Hilya*, *Dīvān*, *Qavānīn* ve *Tercümān* yer almaktadır.

Arapça doğrudan tanıklar içinde iki sınıf, iki Arap gramer ekolünün ve bu ekollere dâhil olan kaynakların tasnifi yapılmıştır. Burada şemalarla kaynakları Arap gramer geleneği içinde sınıflandırmıştır. Bu gramer kitaplarında iki yapı dikkati çekmektedir. Birinci kategori (A) Zemahşeri'nin *Mufasssal*'ı, ikinci kategori ise Abū Hayyān'ın *İrtişâf*'ı temelinde oluşturulmuş gramerlerdir. Ermers bu kategorinin A grubuna *Kavānīn*, *Hilya*, *Tercümān* ve *İdrāk Haşiyesini* almış, ayrıca *aş-Şudur az-zahabbiye*'nin A grubu içinde değerlendirilebileceğini belirtmiştir. Öte tandan B grubu içine *Kitāb al-Idrāk li-Lisān al-Atrāk* ve *Kitāb at-Tuhfa az-Zakiyya fi l-Luġa at-Turkiyya* alınmıştır. Zaten tertip şekli ve kullanılan Türkçe dil malzemesi bakımından büyük benzerlik taşıyan bu iki sözlük dışında *Kitāb Bulġa al-Muštāq fi Luġa at-Turk wa'l-Qifcāq* ve *ad-Durra al-Mudi'a fi l-Luġa at-Turkiyya* hem A hem de B grubunun ortak özelliklerini bünyesinde taşıyan eserler olarak değerlendirilmiştir.

Çalışmanın 3. bölümünde kaynak eserlerdeki Türkçe dil malzemesinin fonolojik ve fonetik özellikleri tartışılmış, bu malzemenin Arap fonetik terminolojisi ile olan ilişkisi ortaya konmuştur. Eserin 4., 5. ve 6. bölümlerinde Arapçadaki hâl kavramı ve irab (çekim) meselesinin Türk diline uygulanabilirliği meselesi konu edilmiştir. Ayrıca Arapçadaki genitif ve akuzatif hâli kullanımı ve bunun korpus dâhilindeki Türkçe malzeme ile karşılaştırması yapılmıştır. Arapçayla Türkçenin bu konuda uygunlaşan ve uygunlaşmayan yönleri ele alınmıştır. Özellikle Arap gramercilerin Türkçe ile uygunlaşmayan yönleri nasıl analiz ettikleri meselesi de burada konu edilmiştir. Eserin 7. bölümünde Türkçe ile Arapça arasındaki morfolojik ve sintaktik uygunlaşma meselesinde, inceleme sonucunda elde edilen sonuçlar verilmiştir.

Ermers'in eserinin 2. Kısımında ise Memlük-Kıpçak sahasının en önemli sözlük ve

gramer kitaplarından olan Kitābu'l-İdrāk'in İngilizce tercümesi ile sadece gramer kısmında geçen kelimelerin sözlüğü yer almaktadır.

Hem Arap hem de Türk filolojisine hâkim olan Robert Ermers'in bu çalışması Arap dil kurallarına göre yazılan Türkçe gramerlerdeki Arap dil bilimi modelini ortaya koyan, iki dil arasındaki uygunlukları ve farklılıkları dil bilimsel esaslarda inceleyen son derece önemli ve model oluşturacak nitelikte bir çalışmadır. Kendisini bu bilimsel eserinden dolayı tebrik ediyor, çalışmalarının devamını diliyoruz.

A. Melek Özyetgin (Ankara)

(Alındığı tarih 15 Haziran 2004)

(E-Yayın tarihi 7 Kasım 2004)

The Journal of Mahtumkuli Studies. Edited by Christopher MOSELEY, Volume 2, 2000, Londra, 56 s.

The Journal of Mahtumkuli Studies (Mahtumkulu Araştırmaları Dergisi), XVIII. yüzyılın büyük Türkmen şairi Mahtumkulu ile Türkmen ve Türkistan Türk kültürü üzerine İngiltere'de yapılan çalışmaları iletirmek için 1993 yılında kurulan Mahtumkulu Dostları Derneği'nin yayın organı olarak karşımıza çıkmaktadır. Onursal başkanı Türkmenistan Cumhurbaşkanı Türkmenbaşı Saparmurat Niyazov olan derginin ikinci Başkanı ise Dr. Yusuf Azmun'dur. Dr. Yusuf Azmun'un, Yayın Kurulu Başkanı Peter Hughes'le birlikte derginin sponsorluğunu da üstlendiğini derginin elimizdeki 2. sayısının iç kapağında verilen bilgilerden öğreniyoruz. Derginin Editörü ise Christopher Moseley'dir. Bütün bunlarla birlikte elimizdeki sayıda derginin hangi sıklıkta yayınlandığını gösteren herhangi bir ibare bulunmamaktadır.

Derginin elimizdeki 2. Sayısı Editör Christopher Moseley'in yazısıyla başlıyor. Moseley yazısında amaçlarının sadece Mahtumkulu ve onun şiirlerini tanıtmak değil, aynı zamanda şairin içinde bulunduğu çevre ve yetiştiği kültürü de tanıtmak olduğunu belirtmiş, bu amaca yönelik olarak İngiltere'de düzenledikleri kültürel etkinliklere değinmiştir (s. 4). Editörün sunumundan sonra ilk olarak Mahtumkulu Dostları Derneği'nin 1997 yılında gerçekleştirdiği etkinlikler tanıtılmış ve Mahtumkulu'nun doğumunun 266. yılı dolayısıyla 1999'da İran'ın Ak Tokay köyünde düzenlenen kutlama töreninden izlenimlere yer verilmiştir (s. 5).

Dergide bu etkinlik duyurularından sonra yer alan yazıları konularına göre şöyle gruplandırabiliriz. Bunlar röportaj ve tanıtma yazıları, Türkmen kültürünü ve

edebiyatını tanıtmaya yönelik yazılar, gezi notları, şahısları anmaya yönelik yazılardır.

Dergideki tek röportaj yazısı “An Interview with Gara Ishan” (Kara İşan’la Görüşme) Mahtumkulu’nun babasının altıncı göbekten torunu olan ve 1992 yılında 53 yaşındayken ölen Kara İşan’la Hacı Murat tarafından 31 Eylül 1987’de İran’da Jergelan, Gerkez’de yapılan röportajın metnidir. Yaşamı boyunca, Türkmen boylarının ileri gelenlerinden, Mahtumkulu hakkındaki bilgileri ve Mahtumkulu’ya ait el yazmalarını toplayan Kara İşan, kendisiyle yapılan bu röportajda bildiklerini Hacı Murat’la paylaşmıştır (s. 7). Bir tanıtma yazısı olan “Ay Han Hacıyev” adlı çalışma ise Türkmenistanlı ressam, sanat eleştirmeni Prof. Ay Han Annamammedoviç Hacıyev’i ve eserlerini tanıtmaya yönelik olarak hazırlanmıştır (s. 48).

Türkmen kültürünü tanıtmaya yönelik yazıların başında Louise Laylin Firouz’un “The Turkmen Horse of South-West Central Asia” (Güney-Batı Orta Asyanın Türkmen Atları) adlı makalesi gelmektedir (s. 14). Firouz makalesinde Türkmen atlarının geçmişine ve bu atlar üzerinde yapılan çalışmalara değinmiştir. Kültürel değerlere yönelik diğer bir çalışma Çaryar Cumayev tarafından kaleme alınan “Traditional Turkmen Instrumental Music” (Geleneksel Türkmen Enstrümantal Müziği) adlı makaledir (s. 17). Makalede *kopuz*, *kızlavuk*, *şulşul*, *dilli tüydük*, *dutar*, *gıçak* gibi müzik enstrümanları tanıtılmış ve bunlarla ilgili bazı makamlara değinilmiştir. Yine Türkmenlerde evlilik törenlerini, bunlarla ilgili bugünkü inançları ve düğünlerde okunan şarkıları tanıtan “Turkmen Wedding Rites, Popular Beliefs and Wedding Songs” (Türkmen Düğün Âdetleri, Popüler İnançlar ve Düğün Şarkıları) adlı makale (s. 25) Gurbancemal İlyasova ve Amangül Garriyeva tarafından kaleme alınmıştır. Makalede Irak’ta yaşayan Türkmen Türkleri de dahil olmak üzere Türkmen boyları arasında görülen düğün âdetleri gözler önüne serilmektedir. Dergide Türkmen kültürünün vazgeçilmez unsurlarından biri olan meşhur Türkmen halılarına da Ovazdurdı Muhammetberdiyev’in “Reflections on the Origins of The Turkmen Carpet” (Türkmen Halısının Kökeninde Yansımalar) adlı makalesinde (s.28) yer verilmiştir. Tirkış Cumageldi’nin “Have The Turkmens Had Ideals?” (Türkmenlerin İdealleri Var mıydı?) adlı makalesinde ise Mahtumkulu ve Mahtumkulu’nun babası Dövmämmet Azadi’nin içinde buldukları muhite, İslâm dini ışığındaki öğretilerine değinilmiştir. Nevai’den yapılan alıntılarla zenginleştirilen makalede Mahtumkulu’ya babası tarafından yetiştirilen bir filozof gözüyle bakılmaktadır (s. 38). “The Curative Power of Nature” (Doğanın Şifa Veren Gücü) adlı makalesinde A. Eyeberdiyev, Selçuklulardan günümüze kadar süregelen ve şahin, doğan, atmaca gibi yırtıcı kuşların yardımıyla yapılan avcılığın Türkmen kültüründeki yeri ve önemine değinmiştir (s. 44). “Libraries of Ancient Merv” adlı makale ise hâlen Türkmenistan Bilimler Akademisi Kütüphanesi Müdürlüğü görevini yürüten Dr. Almaz Yazberdiyev’in ülkemizde de Kültür Bakanlığı tarafından yayınlanan aynı adlı

çalışmasının bir özeti durumundadır. Yazar makalesinde İslâmiyet öncesi dönemde, ortaçağda ve XIII.-XIX. yüzyıllar arasında Merv'deki kültürel yaşamdan söz etmektedir (s. 48).

*Mahtumkulu Araştırmaları Dergisi'*nde yer alan edebiyat konulu makalelerin başında Muhammetgurban Orazov'un "Mahtumkuli Firagi in Turkmen Novels" (Türkmen Romanlarında Mahtumkulu Firagi) adlı çalışması gelmektedir. Orazov çalışmasında, Gılıç Kuliyev'in 60'lı yıllarda yayınlanan *Acı Yıllar* ve 80'li yıllarda yayınlanan *Mahtumkulu* adlı eserleri, Tanrıkul Taganov'un 1992'de yayınlanan *Mahtumkulu* adlı eseri ve son olarak da Övezdurdı Nepesov'un 1994 yılında yayınlanan *Pıraqı* adlı eseri üzerinde durmuştur (s. 16). Bu makaleyi Dr. Yusuf Azmun'un "The Significant History of Mahtumkuli and His Manuscripts" (Mahtumkulu'nun Önemli Tarihi ve El Yazmaları) adlı çalışması izlemektedir. Yusuf Azmun'un "Orta Asyanın Kültürel Tarihi" konulu *Lake Arrowhead Konferansı'nda* (*Lake Arrowhead Conference on Cultural Heritage of Central Asia, October 1998*) yaptığı konuşmasının bir özeti olan yazıda Mahtumkulu'nun hayatı ile ilgili eldeki bilgilere ve el yazmaları üzerinde yapılan çalışmalara değinilmiştir (s. 29). Bu çalışmanın ardından Brian Aldiss'in Mahtumkulu'dan esinlenerek yazdığı (şiiirlerinin başında bunu ifade etmiş) dört şiiire ve Mahtumkulu'nun şiiirlerinden İspanyolca'ya, Fransızca'ya ve Galce'ye çevrilmiş üç şiiire yer verilmiştir (s. 34-37).

Dergideki gezi yazıları da oldukça ilgi çekicidir. Bunlardan ilki olan "A Mahtumkulu Evening in Ashgabat'ta (Aşgabat'ta Bir Mahtumkulu Akşamı) bir arkadaşlarının oğlunun düğünü için 1997'nin Kasım ayında iki haftalığına Aşgabat'a giden Peter Hughes'ün izlenimlerine yer verilmiştir (s. 6). Diğer bir gezi yazısı Brian Aldiss'e ait olan "Visit to Ashkabat" (Aşgabat'ı Ziyaret)tir. Roman yazarı bir İngiliz olan Brian Aldiss yazısında Dr. Yusuf Azmun'la tanışmasına, Mahtumkulu Dostları Derneği'ne üye oluşuna ve bu çerçevede Türkmenistan'ın bağımsızlığının üçüncü yılı dolayısıyla düzenlenen Mahtumkulu Festivali'ne davet edilmesine ve böylece 1994'te Aşgabat'a gidişine değinmiştir(s. 24).

Dergide son olarak yer alan anma yazılarının ikisi de 1997 yılında ölen Margaret Aldiss'e aittir. İlk yazı, dergide yer alan şiiirlerinden tanıdığımız ve yukarıda Aşgabat ile ilgili gezi yazısına değindiğimiz Brian Aldiss tarafından eşi için yazılmıştır (s.46). Bu yazıyı takip eden "In Memoriam Margaret Aldiss" (Margaret Aldiss'in Anısına) adlı anma yazısı ise çiftin Türkmenistanlı dostları Maya Saparova tarafından yazılmıştır (s.47). *Mahtumkulu Araştırmaları Dergisi'*nde, tanıtıma çalıştığımız makaleler dışında Türkmen ressamlardan Azimberdi Göki (s.15), Meret Gılıçev (s.22), Guvanç Yağmırov'a (s.23) ait çalışmalara ve Türkmen heykeltıraş Gılıç Yarmuhammedov'un (s.56) *Fülüit Çalan* adlı heykelinin resmine de yer verilmiştir.

Genel olarak değerlendirilecek olursa, meşhur Türkmen şiiiri Mahtumkulu'nu, şiiirin eserlerini ve Türkmen kültürünü tanıtmaya yönelik olarak İngiltere'de böyle bir

derginin yayınlanmasını sevinçle karşılıyoruz. Editör Christopher Moseley'in, Mahtumkulu Dostları Derneği için pahalı bir yayın organı olduğunu ve finansal desteğe ihtiyaç duyulduğunu belirttiği Mahtumkulu Araştırmaları Dergisi'nin bundan sonra da yayın hayatına devam edebilmesini diliyoruz.

G. Selcan Sağlık (Ankara)

(Alındığı tarih 8 Ocak 2004)

(E-Yayın tarihi 7 Kasım 2004)